
कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

४८०

पु० ७२

॥ उपनिषदे ॥ ईश केन कठ प्रश्न मुंड माडुक्य ऐतरेय ॥

॥ श्री डोपनामक गोविंद नारायणस्येदं पुस्तकं ॥

ईशाव॰

श्रीगणेशायनमः॥हरिः ओंम्॥पूर्णमदः पूर्णमिदंपूर्णा[illegible]र्ण
मुदच्यते॥पूर्ण[illegible]पूर्णमादायपूर्णमेवावशिष्यते॥ॐशांतिः
शांतिः शांतिः॥ईशावास्यमिदं सर्वंयत्किंचजगत्यांजगत्॥
तेनत्यक्तेनभुंजीथामागृधः कस्यस्विद्धनं॥ लिप्यतेनरे॥अ
सुर्यानामतेलोका अंधेनतमसावृताः॥तां स्तेप्रेत्याभिग
च्छंतियेकेचात्महनोजनाः॥अनेजदेकंमनसोजवीयोनै
नंदेवा आप्नुवन्पूर्वमर्शत्॥तद्धावतोन्यानत्येतितिष्ठत्तस्मि
कुर्वन्नेवेहकर्माणि जिजीविषेच्छतं समाः॥एवंत्वयिनान्यथेतोस्तिनक

४

येविद्यामुपासते॥ ततोभूयइवतेतमोयउविद्यायांरताः॥ अ
न्यदेवाहुर्विद्ययान्यदाहुरविद्यया॥ इतिशुश्रुमधीराणांये
नस्तद्विचचक्षिरे॥ विद्यांचाविद्यांचयस्तद्वेदोभयंसह॥
अविद्ययामृत्युंतीर्त्वाविद्ययामृतमश्नुते॥ अंधंतमःप्रवि
शंतियेसंभूतिमुपासते॥ ततोभूयइवतेतमोयउसंभूत्यां
रताः॥ अन्यदेवाहुःसंभवादन्यदाहुरसंभवात्॥ इतिशुश्रुम
धीराणांयेनस्तद्विचचक्षिरे॥ संभूतिंचविनाशंचयस्तद्वेदो
भयंसह॥ विनाशेनमृत्युंतीर्त्वासंभूत्यामृतमश्नुते॥ हिर

यतदुसर्व

न्पोमातरिश्वादधाति॥ तदेजतितन्नैजतित द्दूरेत द्वंतिके॥ त
दंतरस्यसर्वस्यास्यबाह्यतः॥ यस्तुसर्वाणिभूतान्यात्मन्नेवा
नुपश्यति॥ सर्वभूतेषुचात्मानंततोनविजुगुप्सते॥ यस्मिन्त्सर्वा
णिभूता न्यात्मैवाभूद्विजानतः॥ तत्रकोमोहः कः शोकएक
त्वमनुपश्यतः॥ सपर्यगाच्छुक्रमकायमव्रणमस्नाविरंशु
द्धमपापविद्धं॥ कविर्मनीषीपरिभूःस्वयंभूर्याथातथ्यतो
र्थान्व्यदधाच्छाश्वतीभ्यः समाभ्यः॥ अंधंतमःप्रविशंति

ण्मयेनपात्रेणसत्यस्यापिहितंमुखं॥ तत्वंपूषन्नपावृणुसत्य
धर्मायदृष्टये॥ पूषन्नेकर्षेयमसूर्यप्राजापत्यव्यूहरश्मीन्॥
समूहतेजोयत्तेरूपंकल्याणतमंतत्तेपश्यामि॥ योसावसौ
पुरुषःसोहमस्मि॥ वायुरनिलममृतमथेदंभस्मांतंशरी
रं॥ ॐक्रतोस्मरकृतंस्मरक्रतोस्मरकृतंस्मर॥ अग्नेन
यसुपथारायेअस्मान्विश्वानिदेववयुनानिविद्वान्॥ युयो
ध्यस्मज्जुहुराणमेनोभूयिष्ठांतेनमउक्तिंविधेम॥ ॐपूर्ण
मदः० ॥ छ॥ हरिः ओम्॥ ॐ शांतिः शांतिः शांतिः॥

ओंम्॥आप्यायंतुममांगानिवाक्प्राणश्चक्षुःश्रोत्रमथोबल
मिंद्रियाणिचसर्वाणिसर्वंब्रह्मोपनिषदंमाहंब्रह्मनिराकुर्यां
मामाब्रह्मनिराकरोदनिराकरणमस्त्वनिराकरणंमेस्तुतदा
त्मनिनिरतेयउपनिषत्सुधर्मास्तेमयिसंतुतेमयिसंतु॥ॐ
शांतिःशांतिःशांतिः॥ॐम्॥केनेषितंपततिप्रेषितंमनःके
नप्राणःप्रथमःप्रैतियुक्तः॥केनेषितांवाचमिमांवदंतिचक्षुः
श्रोत्रंकउदेवोयुनक्ति॥श्रोत्रस्यश्रोत्रंमनसोमनोयद्वा
चोहवाचंसउप्राणस्यप्राणश्चक्षुषश्चक्षुरतिमुच्य

धीराः प्रेत्यास्माल्लोकादमृताभवंति॥ नतत्रचक्षुर्गच्छति
नवाग्गच्छतिनोमनोनविद्मोनविजानीमोयथैतदनुशिष्या
त्॥ अन्यदेवतद्विदितादथो अविदितादधि॥ इतिशुश्रुम
पूर्वेषांयेनस्तद्व्याचचक्षिरे॥ यद्वाचानभ्युदितंयेनवाग
भ्युद्यते॥ तदेवब्रह्मत्वंविद्धिनेदंयदिदमुपासते। यन्मन
सानमनुतेयेनाहुर्मनोमतं। तदेव०॥ यच्चक्षुषानपश्यति
येनचक्षूंषिपश्यति। तदेवब्रह्म०ते। यच्छ्रोत्रेणनशृ

केनोप॰

णोतियेनश्रोत्रमिदंश्रुतं॥ तदेव॰ते। यत्प्राणेननप्राणिति येनप्राणः प्रणीयते॥ तदेव॰ते॥ १॥ यदिमन्यसेसुवेदेतिद हरमेवापिनूनंत्वंवेत्थब्रह्मणोरूपंयदस्यत्वं॥ यदस्यदेवेष्व थनुमीमांस्यमेवतेमन्येविदितं॥ नाहंमन्येसुवेदेतिनोनवे देतिवेदच॥ योनस्तद्वेदतद्वेदनोनवेदेतिवेदच॥ यस्याम तंतस्यमतंमतंयस्यनवेदसः॥ अविज्ञातंविजानतांविज्ञा तमविजानतां॥ प्रतिबोधविदितंमतममृतत्वंहिविंदते॥

व्यद्युतदा ३ इतीन्यमीमिषदा ३ इत्यधिदैवतमथाध्यात्मं यदेतद्गच्छ
तीव च मनोनेनचैतदुपस्मरत्यभीक्ष्णं संकल्पस्तद्धतद्वनंनाम
तद्वनमित्युपासितव्यं॥ सयएतदेवं वेदाभिहैनं सर्वाणिभूतानि
संवांछंत्युपनिषदं भोब्रूहीत्युक्तातउपनिषद्ब्राह्मीं वावतउपनि
षदमब्रूमेतितस्यैतपोदमः कर्मेतिप्रतिष्ठावेदाः सर्वांगानिस
त्यमायतनं योवाएतामेवं वेदापहत्यपाप्मानमनंतेस्वर्गेलो
केज्येयेप्रतितिष्ठतिप्रतितिष्ठति॥४॥ ओंमूआप्यायंतु०॥॥
ॐ सहनाववतु॥ सहनौभुनक्तु॥ सहवीर्यंकरवावहै॥ तेज

मित्यपीदंसर्वंदहेयंयदिदंपृथिव्यामितितस्मैतृणंनिदधावे
तद्दहेतितदुपप्रेयायसर्वजवेनतन्नशशाकदग्धुंसततएवनिव
वृतेनैतदशकंविज्ञातुंयदेतद्यक्षमिति॥ अथवायुमब्रुवन्वायवे
तद्विजानीहिकिमेतद्यक्षमिति॥ तथेतितदभ्यद्रवत्तमभ्यवदत्को
सीतिवायुर्वाअहमस्मीत्यब्रवीन्मातरिश्वावाअहमस्मीतितस्मिं
स्त्वयिकिंवीर्यमित्यपीदंसर्वमाददीयंयदिदंपृथिव्यामिति॥त
स्मैतृणंनिदधावेतदादत्स्वेति॥ तदुपप्रेयायसर्वजवेनतन्नश
शाकादातुंसततएवनिववृतेनैतदशकंविज्ञातुंयदेतद्यक्षमिति॥

अथेंद्रमब्रुवन्मघवन्नेतद्विजानीहिकिमेतद्यक्षमिति॥ तथेतितदभ्य
द्रवत्तस्मात्तिरोदधेसतस्मिन्नेवाकाशेस्त्रियमाजगामबहुशोभ
मानामुमांहैमवतींतांहोवाचकिमेतद्यक्षमिति॥ साब्रह्मेतिहो
वाचब्रह्मणोवाएतद्विजयेमहीयध्वमितिततोहैवविदांचकारब्र
ह्मेति॥ तस्माद्वाएतेदेवाअतितरामिवान्यान्देवान्यदग्निर्वायुरिं
द्रस्तेह्येनन्नेदिष्ठंपस्पर्शुस्तेह्येनत्प्रथमोविदांचकारब्रह्मेति॥ त
स्माद्वाइंद्रो तितरामिवान्यान्देवान्सह्येनन्नेदिष्ठंपस्पर्शस
ह्येनत्प्रथमोविदांचकारब्रह्मेतितस्यैषआदेशोयदेतद्विद्युतो

केनो॰ १

व्यद्युतदा ३ इतीन्यमीमिषदा ३ इत्यधिदैवतमथाध्यात्मं यदेतद्गच्छ
तीवचमनोनेनचैतदुपस्मरत्यभीक्ष्णंसंकल्पस्तद्धतद्वनंनाम
तद्वनमित्युपासितव्यं॥ सयएतदेवंवेदाभिहैनंसर्वाणिभूतानि
संवांछंत्युपनिषदंभोब्रूहीत्युक्तातउपनिषद्ब्राह्मीवावतउपनि
षदमब्रूमेतितस्यैतपोदमःकर्मेतिप्रतिष्ठावेदाःसर्वांगानिस
त्यमायतनंयोवाएतामेवंवेदापहत्यपाप्मानमनंतेस्वर्गेलो
केज्येयेप्रतितिष्ठतिप्रतितिष्ठति॥४॥ ओंमूआप्यायंतु॥॥
ॐसहनाववतु॥ सहनौभुनक्तु॥ सहवीर्यंकरवावहै॥ तेज

६

कठउ.

पश्यतथापरे॥ सस्यमिवमर्त्यः पच्यतेसस्यमिवाजायतेपुनः॥ वैश्वानरः प्रविशत्यतिथिर्ब्राह्मणोगृहान्॥ तस्यैतांशांतिंकुर्वंतिहरवैवस्वतोदकं॥ आशाप्रतीक्षेसंगतंसूनृतांचेष्टापूर्ते पुत्रपशूंश्चसर्वान्॥ एतद्वृंक्तेपुरुषस्याल्पमेधसोयस्यानश्नन्वसतिब्राह्मणोगृहे॥ तिस्रोरात्रीर्यदवात्सीर्गृहेमेनश्नन्ब्रह्मन्नतिथिर्नमस्यः॥ नमस्तेस्तुब्रह्मन्स्वस्तिमेस्तुतस्मात्प्रतित्रीन्वरान्वृणीष्व॥ शांतसंकल्पः सुमनायथास्याद्वीतमन्युर्गौतमोमाभिमृत्यो॥ त्वत्प्रसृष्टंमाभिवदेत्प्रतीतएतत्त्रयाणां

स्विनावधीतमस्तुमाविद्विषावहै॥ ॐ शांतिः शांतिः शांतिः। ओम्
उशन्हवैवाजश्रवसः सर्ववेदसंददौ॥ तस्यहनचिकेतानामपु
त्रआस। तंहकुमारंसंतं॥ दक्षिणासुनीयमानासुश्रद्धाविवे
श॥ सोमन्यत। पीतोदकाजग्धतृणादुग्धदोहानिरिंद्रियाः। अ
नंदानामतेलोकास्तान्सगच्छतिनाददत्॥ सहोवाचपितरं॥
ततकस्मैमांदास्यसीति। द्वितीयंतृतीयं। तंहोवाच। मृत्यवेत्वा
ददामीति। बहुनामेमिप्रथमोबहुनामेमिमध्यमः॥ किंस्विद्य
मस्यकर्तव्यंयन्मयाद्यकरिष्यति॥ अनुपश्ययथापूर्वेप्रति

थमंवरंवृणे॥ यथापुरस्ताद्भविताप्रतीत औद्दालकिरारुणि
र्मत्प्रसृष्टः॥ सुखँरात्रीः शयितावीतमन्युस्त्वांददृशिवान्मृत्यु
मुखात्प्रमुक्तं॥ स्वर्गेलोकेनभयंकिंचनास्तिनतत्रत्वंनजर
याबिभेति। उभेतीर्त्वाश नायापिपासेशोकातिगोमोदतेस्व
र्गलोके॥ सत्वमग्निंस्वर्ग्यमध्येषिमृत्योप्रब्रूहितँश्रद्दधाना
यमह्यं॥ स्वर्गलोकाअमृतत्वंभजंतएतद्द्वि तीयेनवृणेव
रेण। प्रतेब्रवीमितदुमेनिबोधस्वर्ग्यमग्निंनाचिकेतःप्रजा
नन्॥ अनंतलोकाप्तिमथोप्रतिष्ठांविद्धित्वमेनंनिहितंगुहायां।

8

कठउ॰

लोकादिमग्निंतमुवाचतस्मैयाइष्टकायावतीर्वायथावा॥स
चापितत्प्रत्यवदद्यथोक्तमथास्यमृत्युःपुनराहतुष्टः॥तमब्र
वीत्प्रीयमाणोमहात्मावरंतवेहाद्यददामिभूयः।तवैवनाम्ना
भविताऽयमग्निःसृंकांचेमामनेकरूपांगृहाण॥त्रिणाचिकेत
स्त्रिभिरेत्यसंधिंत्रिकर्मकृत्तरतिजन्ममृत्यू॥ब्रह्मजज्ञंदेव
मीड्यंविदित्वानिचाय्येमांशांतिमत्यंतमेति॥त्रिणाचिके
तस्त्रयमेतद्विदित्वायएवंविद्वांश्चिनुतेनाचिकेतं॥समृत्यु
पाशान्पुरतःप्रणोद्यशोकातिगोमोदतेस्वर्गलोके॥एषते

ग्निर्नचिकेतःस्वर्ग्यो यमवृणीथाद्वितीयेनवरेण॥ एतमग्निंत
वैवप्रवक्ष्यंतिजनासस्तृतीयंवरंनाचिकेतोवृणीष्व॥ येयंप्रेते
विचिकित्सामनुष्येस्तीत्येकेनायमस्तीतिचैके। एतद्विद्यामनु
शिष्टस्त्वयाहंवरणामेषवरस्तृतीयः॥ देवैरत्रापिविचिकि
त्सितंपुरानहिसुज्ञेयमणुरेषधर्मः॥ अन्यंवरंनचिकेतोवृ
णीष्वमामोपरोत्सीरतिमासृजैनं॥ देवैरत्रापिविचिकित्सितं
किलत्वंचमृत्योयन्नसुज्ञेयमात्थ॥ वक्ताचास्यत्वादृगन्योन
लभ्योनान्योवरस्तुल्यएतस्यकश्चित्॥ शतायुषःपुत्रपौत्रान्वृ

9

केठ॰उ॰ णीष्वबहून्पशून्हस्तिहिरण्यमश्वान्॥ भूमेर्महदायतनंवृणीष्व

व स्वयंजीवशरदोयावदिच्छसि॥ एतत्तुल्यंयदिमन्यसेवरंवृणी

ष्ववित्तंचिरजीविकांच॥ महाभूमौनाचिकेतस्त्वमेधिकामानांत्वा

कामभाजंकरोमि॥ येयेकामादुर्लभामर्त्यलोकेसर्वान्कामांश्छंद

तःप्रार्थयस्व॥ इमारामाःसरथाःसतूर्यानहीदृशालंभनीयाम

नुष्यैः॥ आभिर्मत्प्रत्ताभिःपरिचारयस्वनाचिकेतोमरणंमा

नुप्राक्षीः॥ श्वोभावामर्त्यस्ययदंतकैतत्सर्वेंद्रियाणांजरयंतिते

जः॥ अपिसर्वंजीवितमल्पमेवतवैववाहास्तवनृत्तगीते। नवि

त्वेनतर्पणीयोमनुष्योलप्स्यामहेवित्तमद्राक्ष्मचेत्त्वा॥जीविष्यामो
यावदिशिष्यसित्वंवरस्तुमेवरणीयःसएव॥अजीर्यताममृता
नामुपेत्यजीर्यन्मर्त्यःक्वधःस्थःप्रजानन्॥अभिध्यायन्वर्णरतिप्र
मोदानतिदीर्घेजीवितेकोरमेत॥यस्मिन्निदंविचिकित्संतिमृत्यो
सांपरायेमहतिब्रूहिनस्तत्॥योयंवरोगूढमनुप्रविष्टोनान्यंतस्मा
न्नचिकेतावृणीते॥१॥इतिप्रथमावल्ली॥अन्यच्छ्रेयोन्यदुतैव
प्रेयस्तेउभेनानार्थेपुरुषꣳसिनीतः॥तयोःश्रेयआददानस्यसा
धुभवतिहीयतेर्थाद्यउप्रेयोवृणीते॥श्रेयश्चप्रेयश्चमनुष्यमेत

10

स्तौसंपरीत्यविविनक्तिधीरः॥ श्रेयोहिधीरोभिप्रेयसोवृणीते
प्रेयोमंदोयोगक्षेमाद्वृणीते॥ सत्वंप्रियान्प्रियरूपाँश्चकामा
नभिध्यायन्नचिकेतोत्यस्राक्षीः॥ नैतांसृंकांवित्तमयीमवा
प्तोयस्यांमज्जंतिबहवोमनुष्याः॥ दूरमेतेविपरीतेविषूचीअ
विद्यायाचविद्येतिज्ञाता॥ विद्याभीप्सिनंनचिकेतसंमन्येन
त्वाकामाबहवोलोलुपंत॥ अविद्यायामंतरेवर्तमानाःस्वयंधी
राःपंडितंमन्यमानाः॥ दंद्रम्यमाणाःपरियंतिमूढाअंधेनैवनी
यमानायथांधाः॥ नसांपरायःप्रतिभातिबालंप्रमाद्यंतंवित्त

मोहेनमूढं॥अयंलोकोनास्तिपरइतिमानीपुनःपुनर्वशमाप
द्यतेमे॥श्रवणायापिबहुभिर्योनलभ्यःशृण्वंतोपिबहवोयन्न
विद्युः॥आश्चर्योवक्ताकुशलोस्यलब्धाआश्चर्योज्ञाताकुश
लानुशिष्टः॥नरेणावरेणप्रोक्तएषसुविज्ञेयोबहुधाचिंत्य
मानः॥अनन्यप्रोक्तेगतिरत्रनास्त्यणीयान्ह्यतर्क्यमणुप्रमाणात्॥
नैषातर्केणमतिरापनेयाप्रोक्तान्येनैवसुज्ञानायप्रेष्ठ॥यांत्व
मापःसत्यधृतिर्बतासित्वादृङ्नोभूयान्नचिकेतःप्रष्टा॥जा
नाम्यहँशेवधिरित्यनित्यंनह्यध्रुवैःप्राप्यतेहिध्रुवंतत्॥तंतो

मयानचिकेतश्चितोग्निरनित्यैर्द्रव्यैः प्राप्तवानस्मिनित्यं॥ काम
स्याप्तिंजगतः प्रतिष्ठांक्रतोरनंतमभयस्यपारं॥ स्तोमंमहदुरु
गायंप्रतिष्ठांदृष्ट्वाधृत्याधीरोनचिकेतोत्यस्राक्षीः॥ तंदुर्दर्शं
गूढमनुप्रविष्टंगुहाहितंगह्वरेष्ठंपुराणं॥ अध्यात्मयोगाधि
गमेनदेवंमत्वाधीरोहर्षशोकौजहाति॥ एतच्छ्रुत्वासंपरिगृ
ह्यमर्त्यः प्रवृह्यधर्म्यमणुमेतमाप्य॥ समोदतेमोदनीयंहि
लब्ध्वाविवृतंसद्मनचिकेतसंमन्ये॥ अन्यत्रधर्मादन्यत्रा
धर्मादन्यत्रास्मात्कृताकृतात्॥ अन्यत्रभूताच्चभव्याच्चय

त्तपश्यसितद्वद॥ सर्वेवेदायत्पदमामनंतितपांसिसर्वा
णिचयद्वदंति॥ यदिच्छंतोब्रह्मचर्यंचरंतितत्तेपदंसंग्रहे
णब्रवीम्योमित्येतत्॥ एतध्येवाक्षरंब्रह्मैतध्येवाक्षरंपरं॥
एतध्येवाक्षरंज्ञात्वायोयदिच्छतितस्यतत्॥ एतदालंबनंश्रेष्ठ
मेतदालंबनंपरं॥ एतदालंबनंज्ञात्वाब्रह्मलोकेमहीयते॥ न
जायतेम्रियतेवाविपश्चिन्नायंकुतश्चिन्नबभूवकश्चित्॥ अ
जोनित्यःशाश्वतोयंपुराणोनहन्यतेहन्यमानेशरीरे॥ हंता
चेन्मन्यतेहंतुंहतश्चेन्मन्यतेहतं॥ उभौतौनविजानीतोना

12

यंहंतिनहन्यते॥ अणोरणीयान्महतोमहीयानात्मास्यजंतो
र्निहितोगुहायां॥ तमक्रतुःपश्यतिवीतशोकोधातुप्रसादान्महि
मानमात्मनः॥ आसीनोदूरंव्रजतिशयानोयातिसर्वतः॥ कस्तं
मदामदंदेवंमदन्योज्ञातुमर्हति॥ अशरीरंशरीरेष्वनवस्थे
ष्ववस्थितं॥ महांतंविभुमात्मानंमत्वाधीरोनशोचति॥ नाय
मात्माप्रवचनेनलभ्योनमेधयानबहुनाश्रुतेन॥ यमेवैषवृ
णुतेतेनलभ्यस्तस्यैषआत्माविवृणुतेतनुंस्वां॥ नाविरतो
दुश्चरितान्नाशांतोनासमाहितः॥ नाशांतमानसोवापिप्रज्ञा

नैनैनमाप्नुयात्॥ यस्यब्रह्मचक्षत्रंचोभेभवतओदनः॥ मृत्यु
र्यस्योपसेचनंकइत्थावेदयत्रसः॥ इतिद्वितीयावल्ली॥ ऋतंपिबं
तौसुकृतस्यलोकेगुहांप्रविष्टौपरमेपरार्ध्ये॥ छायातपौब्रह्म
विदोवदंतिपंचाग्नयोयेचत्रिणाचिकेताः॥ यःसेतुरीजानाना
मक्षरंब्रह्मयत्परं॥ अभयंतितीर्षतांपारंनाचिकेतꣳशकेमहि॥
आत्मानꣳरथिनंविद्धिशरीरꣳरथमेवतु॥ बुद्धिंतुसारथिंवि
द्धिमनःप्रग्रहमेवच॥ इंद्रियाणिहयानाहुर्विषयाꣳस्तेषुगोच
रान्॥ आत्मेंद्रियमनोयुक्तंभोक्तेत्याहुर्मनीषिणः॥ यस्त्ववि

13

यस्माद्भूयो न जायते॥ विज्ञानसारथिर्यस्तु मनः प्रग्रहवान्नरः॥ सोऽध्वनः पारमाप्नोति ५॥

कठ॰उ॰ ज्ञानवान्भवत्ययुक्तेन मनसा सदा॥ तस्येंद्रियाण्यवश्यानि दुष्टाश्वा
इव सारथेः॥ यस्तु विज्ञानवान्भवति युक्तेन मनसा सदा॥ तस्येंद्रिया
णि वश्यानि सदश्वा इव सारथेः॥ यस्त्वविज्ञानवान्भवत्यमनस्कः
सदाऽशुचिः॥ न स तत्पदमाप्नोति संसारं चाधिगच्छति॥ यस्तु
विज्ञानवान्भवति समनस्कः सदाशुचिः॥ स तु तत्पदमाप्नोति तद्वि
ष्णोः परमं पदं॥ इंद्रियेभ्यः पराह्यर्था अर्थेभ्यश्च परं मनः॥ म
नसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा महान्परः॥ महतः परमव्यक्तमव्य
क्तात्पुरुषः परः॥ पुरुषान्न परं किंचित्सा काष्ठा सा परा गतिः॥

एषसर्वेषुभूतेषुगूढो[ऽ]त्मानप्रकाशते॥ दृश्यतेत्वग्र्ययाबुध्यासू
क्ष्मयासूक्ष्मदर्शिभिः॥ यच्छेद्वाङ्मनसीप्राज्ञस्तद्यच्छे ज्ञानआ
त्मनि॥ ज्ञानमात्मनिमहतिनियच्छेत्तद्यच्छेच्छांतआत्मनि॥ उ
त्तिष्ठतजाग्रतप्राप्यवरान्निबोधत॥ क्षुरस्य धारानिशितादुर
त्ययादुर्गंपथस्तत्कवयोवदंति॥ अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययंत
थारसंनित्यमगंधवच्चयत्॥ अनाद्यनंतंमहतःपरंध्रुवंनिचा
य्यतंमृत्युमुखात्प्रमुच्यते॥ नाचिकेतमुपाख्यानंमृत्युप्रोक्तं
सनातनं॥ उक्त्वाश्रुत्वाचमेधावीब्रह्मलोकेमहीते॥ यइमंपरमंगु

१९

कठउ.

ह्यं श्रावयेद्ब्रह्मसंसदि॥ प्रयतः श्राद्धकालेवा तदानंत्याय कल्प

तेतदानंत्याय कल्पत इति॥ ३॥ इति तृतीया वल्ली अध्यायः॥ ॐ॥

पराञ्चि खानि व्यतृणत्स्वयंभूस्तस्मात्पराङ् पश्यति नांतरात्म

न्॥ कश्चि[illegible]द्धीरः प्रत्यगात्मानमैक्षदावृत्तचक्षुरमृतत्वमि

च्छन्॥ पराञ्चः कामाननुयंति बालास्ते मृत्योर्यंति विततस्य

पाशं॥ अथो धीरा अमृतत्वं विदित्वा ध्रुवमध्रुवेष्विह न प्रा

र्थयंते॥ येन रूपं रसं गंधं शब्दां स्पर्शांश्च मैथुनान्॥ ए

तेनैव विजानाति किमत्र परिशिष्यत एतद्वै तत्॥ स्वप्नांतं जा

गरितांतंचोभौयेनानुपश्यति॥ महांतंविभुमात्मानंमत्वाधीरो
नशोचति॥ यइमंमध्वदंवेदात्मानंजीवमंतिकात्॥ ईशानंभू
तभव्यस्यनततोविजुगुप्सतएतद्वैतत्॥ यःपूर्वंतपसोजातमद्भ्यः
पूर्वमजायत॥ गुहांप्रविश्यतिष्ठंतं योभूतेभिर्व्यपश्यतएतद्वै
तत्॥ याप्राणेनसंभवत्यदितिर्देवतामयी॥ गुहांप्रविश्यतिष्ठं
तींयाभूतेभिर्व्यजायतएतद्वैतत्॥ अरण्योर्निहितोजातवेदा
गर्भइवसुभृतोगर्भिणीभिः॥ दिवेदिवईड्योजागृवद्भिर्हविष्म
द्भिर्मनुष्येभिरग्निरेतद्वैतत्॥ यतश्चोदेतिसूर्योस्तंयत्रचगच्छति।

कठउ·

तंदेवाः सर्वेर्पितास्तदुनात्येतिकश्चनएतद्वैतत्॥ यदेवेहतदमुत्र
यदमुत्रतदन्विह॥ मृत्योः समृत्युमाप्नोतियइहनानेवपश्यति॥
मनसैवेदमाप्तव्यंनेहनानास्तिकिंचन॥ मृत्योःसमृत्युंगच्छतियइ
हनानेवपश्यति॥ अंगुष्ठमात्रः पुरुषोमध्यआत्मनितिष्ठति॥ ई
शानोभूतभव्यस्यनततोविजुगुप्सतएतद्वैतत्॥ अंगुष्ठमात्रः पु
रुषोज्योतिरिवाधूमकः॥ ईशानोभूतभव्यस्यसएवाद्यसउश्वः
एतद्वैतत्॥ यथोदकंदुर्गेवृष्टंपर्वतेषुविधावति॥ एवंधर्मान्पृ
थक्पश्यंस्तानेवानुविधावति॥ यथोदकंशुद्धेशुद्धमासिक्तं

तादृगेव भवति ॥ एवं मुनेर्विजानत आत्मा भवति गौतम ॥ इति चतुर्थी वल्ली ॥ ४ ॥ पुरमेकादशद्वारमजस्यावक्रचेतसः ॥ अनुष्ठाय न शोचति विमुक्तश्च विमुच्यत एतद्वै तत् ॥ हंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत् ॥ नृषद्वरसदृतसद्व्योमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं बृहत् ॥ ऊर्ध्वं प्राणमुन्नयत्यपानं प्रत्यगस्यति ॥ मध्ये वामनमासीनं विश्वे देवा उपासते ॥ अस्य विस्रंसमानस्य शरीरस्थस्य देहिनः ॥ देहाद्विमुच्यमानस्य किमत्र परिशिष्यत एतद्वै तत् ॥ न प्राणेन नापाने

नमर्त्योजीवतिकश्चन॥ इतरेणतुजीवंतियस्मिन्नेतावुपाश्रितौ॥ हं
तंतइदंप्रवक्ष्यामिगुह्यंब्रह्मसनातनं॥ यथाचमरणंप्राप्यात्माभ
वतिगोतम॥ योनिमन्येप्रपद्यंतेशरीरत्वायदेहिनः॥ स्थाणुमन्ये
नुसंयंतियथाकर्मयथाश्रुतं॥ यएषसुप्तेषुजागर्तिकामंकामंपु
रुषोनिर्मिमाणः॥ तदेवशुक्रंतद्ब्रह्मतदेवामृतमुच्यते॥ तस्मिं
ल्लोकाःश्रिताःसर्वेतदुनात्येतिकश्चन एतद्वैतत्॥ अग्निर्यथैको
भुवनंप्रविष्टोरूपंरूपंप्रतिरूपो बभूव॥ एकस्तथासर्वभू
तां तरात्मारूपंरूपंप्रतिरूपोबहिश्च॥ वायुर्यथैकोभुवनंप्र

विष्ठोरूपंः रूपंप्रतिरूपोबभूव॥ एकस्तथासर्वभूतांतरात्मारूपंः रूपं
प्रतिरूपोबहिश्च॥ सूर्योयथासर्वलोकस्यचक्षुर्नलिप्यतेचाक्षुषै
र्बाह्यदोषैः॥ एकस्तथासर्वभूतांतरात्मानलिप्यतेलोकदुःखेनबा
ह्यः॥ एकोवशीसर्वभूतांतरात्मैकंः रूपंबहुधायःकरोति॥ तमात्म
स्थंयेनुपश्यंतिधीरास्तेषांः सुखंः शाश्वतंनेतरेषां॥ नित्योनि
त्यानांचेतनश्चेतनानामेकोबहूनांयोविदधातिकामान्॥ तमात्म
स्थंयेनुपश्यंतिधीरास्तेषांः शांतिः शाश्वतीनेतरेषां॥ तदेत
दितिमन्यंतेनिर्देश्यंपरमंः सुखं॥ कथंनुतद्विजानीयांकिमु॥

77

कठ.उ.

तिविभातिवा॥ नतत्रसूर्योभातिनचंद्रतारकंनेमाविद्युतोभांतिकुतोय
मग्निः॥ तमेवभांतमनुभातिसर्वंतस्यभासासर्वमिदंविभाति॥ इति
पंचमावल्ली॥ ५॥ ऊर्ध्वमूलोवाक्शाखएषोश्वत्थः सनातनः॥ तदेव
शुक्रंतद्ब्रह्मतदेवामृतमुच्यते॥ तस्मिंल्लोकाः श्रिताः सर्वेतदुनात्येति
कश्चनएतद्वैतत्॥ यदिदंकिंचजगत्सर्वंप्राणएजतिनिःसृतं॥ मह
द्भयंवज्रमुद्यतंयएतद्विदुरमृतास्तेभवंति॥ भयादस्याग्निस्तपति
भयात्तपतिसूर्यः॥ भयादिंद्रश्चवायुश्चमृत्युर्धावतिपंचमः॥ इ
हचेदशकद्बोद्धुंप्राक्शरीरस्यविस्रसः॥ ततः सर्गेषुलोकेषुशरी

रत्वायकल्पते॥ यथादर्शेतथात्मनियथास्वप्नेतथापितृलोके॥ य
थाप्सुपरीवददृशेतथागंधर्वलोके॥ छायातपयोरिवब्रह्मलोके॥
इंद्रियाणांपृथग्भावमुदयास्तमयौचयत्॥ पृथगुत्पद्यमानानांम
त्वाधीरोनशोचति॥ इंद्रियेभ्यःपरंमनोमनसःसत्वमुत्तमं॥ सत्वा
दधिमहानात्मामहतोव्यक्तमुत्तमं॥ अव्यक्तात्तुपरःपुरुषोव्याप
कोलिंगएवच॥ यंज्ञात्वामुच्यतेजंतुरमृतत्वंचगच्छति॥ नसंदृ
शेतिष्ठतिरूपमस्यनचक्षुषापश्यतिकश्चनैनं॥ हृदामनीषा
मनसाभिकॢप्तोयएतद्विदुरमृतास्तेभवंति॥ यदापंचावतिष्ठं

नेज्ञानानिमनसासह॥ बुद्धिश्चनविचेष्टतितामाहुःपरमांगतिं॥
तांयोगमितिमन्यंतेस्थिरामिंद्रियधारणां॥ अप्रमत्तस्तदाभवति
योगोहिप्रभवाप्ययौ॥ नैववाचानमनसाप्राप्तुंशक्योनचक्षुषा॥
अस्तीतिब्रुवतोन्यत्रकथंतदुपलभ्यते॥ अस्तीत्येवोपलब्धव्यस्त
त्वभावेनचोभयोः॥ अस्तीत्येवोपलब्धस्य तत्वभावःप्रसीदति॥
यदासर्वेप्रमुच्यंतेकामायेस्यहृदिश्रिताः॥ अथमर्त्योमृतोभवत्य
त्रब्रह्मसमश्नुते॥ यदासर्वेप्रभिद्यंतेहृदयस्येहग्रंथयः॥ अथ
मर्त्योमृतोभवत्येतावदनुशासनं॥ शतंचैकाचहृदयस्यनाड्य

स्तासां मूर्धानमभिनिःसृतैका ॥ तयोर्ध्वमायन्नमृतत्वमेति वि

ष्वङ्ङन्या उत्क्रमणे भवंति ॥ अंगुष्ठमात्रः पुरुषोंतरात्मा सदा ज

नानां हृदये संनिविष्टः ॥ तं स्वाच्छरीरात्प्रवृहेन्मुंजादिवेषी

कां धैर्येण ॥ तं विद्याच्छुक्रममृतं तं विद्याच्छुक्रममृतमिति ॥ मृ

त्युप्रोक्तां नचिकेतोथ लब्ध्वा विद्यामेतां योगविधिं च कृत्स्नं ॥ ब्र

ह्मप्राप्तो विरजोभूद्विमृत्युरन्योप्येवं यो विदध्यात्ममेव ॥ इति ष

ष्ठावल्ली ॥ ६ ॥ सहनाववतु ॥ ॐ शांतिः शांतिः शांतिः ॥ हरिः ॐ ॥

ओम् ॥ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः ॥ भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ॥

मुंडके॰ स्थिरैरंगैस्तुष्टुवांसस्तनूभिः॥ व्यशेमदेवहितंयदायुः॥ स्वस्ति
नइंद्रोवृद्धश्रवाः॥ स्वस्तिनः पूषाविश्ववेदाः॥ स्वस्तिनस्तार्क्ष्यो
अरिष्टनेमिः॥ स्वस्तिनोबृहस्पतिर्दधातु॥ ॐ शांतिः शांतिः
शांतिः॥ ओम्॥ ब्रह्मादेवानांप्रथमः संबभूवविश्वस्यकर्ताभुव
नस्यगोप्ता॥ सब्रह्मविद्यांसर्वविद्याप्रतिष्ठामथर्वायज्येष्ठपु
त्रायप्राह॥ अथर्वणेयांप्रवदेतब्रह्माथर्वातांपुरोवाचांगिरे
ब्रह्मविद्यां॥ सभारद्वाजायसत्यवहायप्राहभारद्वाजोंगिरसे
परावरां॥ शौनकोहवैमहाशालोंगिरसंविधिवदुपसन्नःपप्र
च्छ॥ कस्मिन्नुभगवतोविज्ञातेसर्वमिदंविज्ञातंभवतीति॥ तस्मै

सहोवाच॥ द्वेविद्येवेदितव्येइतिहस्मयद्ब्रह्मविदोवदंति॥ परान्चैवा
पराच॥ तत्रापराऋग्वेदोयजुर्वेदः सामवेदोथर्ववेदः शिक्षाकल्पो
व्याकरणंनिरुक्तंछंदोज्योतिषमिति॥ अथपरायथातदक्षरमधि
गम्यते॥ यत्तदद्रेश्यमग्राह्यमगोत्रमवर्णमचक्षुःश्रोत्रंतदपाणि
पादं॥ नित्यंविभुंसर्वगतंसुसूक्ष्मंतदव्ययंयद्भूतयोनिंपरिपश्यं
तिधीराः॥ यथोर्णनाभिःसृजतेगृह्णतेचयथापृथिव्यामोष
धयःसंभवंति॥ यथासतःपुरुषात्केशलोमानितथाक्षरात्सं
भवतीहविश्वं॥ तपसाचीयतेब्रह्मततोन्नमभिजायते॥ अन्ना

मुंडको॰ प्राणोमनःसत्यंत्लोकाःकर्मसुचामृतं॥यःसर्वज्ञःसर्वविद्यस्य
ज्ञानमयंतपः॥ तस्मादेतद्ब्रह्मनामरूपमन्नंचजायते॥तदेत
त्सत्यं॥१॥ मंत्रेषुकर्माणिकवयोयान्यपश्यंस्तानित्रेतायांबहु
च॰ धासंततानि॥ तान्याँरथनियतंसत्यकामाएषवःपंथाःसुकृ
तस्यलोके॥ यदालेलायतेह्यर्चिःसमिद्धेहव्यवाहने॥ तदाज्यभा
गावंतरेणाहुतीःप्रतिपादयेत्॥ यस्याग्निहोत्रमदर्शमपौर्णमा
समनाग्रयणमतिथिवर्जितंच॥ अहुतमवैश्वदेवमविधिनाहुत
मासप्तमांस्तस्यलोकान्हिनस्ति॥ कालीकरालीचमनोजवाच
सुलोहितायाचसुधूम्रवर्णा॥ स्फुलिंगिनीविश्वरूचीचदेवीलेला

२०

यमानाइतिसप्तजिह्वाः॥ एतेषुयश्चरतेभ्राजमानेषुयथाकालंचा
हुतयोह्याददायन्॥ तंनयंत्येताःसूर्यस्यरश्मयोयत्रदेवानांपतिरे
कोधिवासः॥ एह्येहीतितमाहुतयःसुवर्चसःसूर्यस्यरश्मिभिर्य
जमानंवहंति॥ प्रियांवाचमभिवदंत्योर्चयंत्यएषवःपुण्यःसुकृ
तोब्रह्मलोकः॥ प्लवाह्येतेअदृढायज्ञरूपाअष्टादशोक्तमवरंयेषु
कर्म॥ एतच्छ्रेयोयेभिनंदंतिमूढाजरामृत्युंतेपुनरेवापियंति॥
अविद्यायामंतरेवर्तमानाःस्वयंधीराःपंडितंमन्यमानाः॥जं
घन्यमानाःपरियंतिमूढाअंधेनैवनीयमानायथांधाः॥अ
विद्यायांबहुधावर्तमानावयंकृतार्थाइत्यभिमन्यंतिबालाः॥

मुंडको॰ यत्कर्मिणोनप्रवेदयंतिरागात्तेनातुराःक्षीणलोकाश्च्यवंते॥इष्टापू
र्तंमन्यमानावरिष्ठंनान्यच्छ्रेयोवेदयंतेप्रमूढाः॥नाकस्यपृष्ठेतेसुकृ
तेनुभूत्वेमंलोकंहीनतरंवाविशंति॥तपःश्रद्धेयेह्युपवसंत्यरण्ये
शांताविद्वांसोभैक्ष्यचर्यांचरंतः॥सूर्यद्वारेणतेविरजाःप्रयांतिय
त्रामृतःसपुरुषोह्यव्ययात्मा॥परीक्ष्यलोकान्कर्मचितान्ब्राह्मणो
निर्वेदमायान्नास्त्यकृतःकृतेन॥तद्विज्ञानार्थंसगुरुमेवागच्छेत्स भि
मित्पाणिःश्रोत्रियंब्रह्मनिष्ठं॥तस्मैसविद्वानुपसन्नायसम्यक्
प्रशांतचित्तायशमान्विताय॥येनाक्षरंपुरुषंवेदसत्यंप्रोवाचतां

तत्वतोब्रह्मविद्यां॥ तदेतत्सत्यं॥ २॥ यथासुदीप्तात्पावकाद्विस्फुलिं
गाः सहस्त्रशः प्रभवंतेसरूपाः॥ तथाक्षराद्विविधाः सोम्यभावाः
प्रजायंतेतत्रचैवापियंति॥ दिव्योह्यमूर्त्तः पुरुषः सबाह्याभ्यंतरो
ह्यजः॥ अप्राणोह्यमनाः शुभ्रोह्यक्षरात्परतः॥ एतस्माज्जायते परः
प्राणोमनः सर्वेंद्रियाणिच॥ खंवायुर्ज्योतिरापः पृथिवीविश्वस्य
धारिणी॥ अग्निर्मूर्धाचक्षुषीचंद्रसूर्यौदिशः श्रोत्रेवाग्विवृता
श्चवेदाः॥ वायुः प्राणोहृदयंविश्वमस्यपद्भ्यांपृथिवीह्येषसर्व
भूतांतरात्मा॥ तस्मादग्निः समिधोयस्यसूर्यः सोमात्पर्जन्योष

धयः पृथिव्यां। पुमान्रेतः सिंचतियोषितायांबह्वीः प्रजाः पुरु
षात्संप्रसूताः॥ तस्मादृचः सामयजूंषिदीक्षायज्ञाश्चसर्वेक्र
तवोदक्षिणाश्च॥ संवत्सरश्चयजमानश्चलोकाः सोमोय
त्रपवतेयत्रसूर्यः॥ तस्माच्चदेवाबहुधासंप्रसूताः साध्याम
नुष्याः पशवोवयांसि॥ प्राणापानौव्रीहियवौतपश्चश्रद्धासत्यं
ब्रह्मचर्यंविधिश्च॥ सप्तप्राणाः प्रभवंतितस्मात्सप्तार्चिषः
समिधः सप्तहोमाः॥ सप्तइमेलोकायेषुचरंतिप्राणागुहाश
यानिहिताः सप्तसप्त॥ अतः समुद्रागिरयश्चसर्वेस्मात्स्यंद

तेसिंधवः सर्वरूपाः॥ अतश्चसर्वा ओषधयोरसाश्च येनैष
भूतैस्तिष्ठतेह्यंतरात्मा॥ पुरुषएवेदंविश्वंकर्मतपोब्रह्मपरामृतं॥
एतद्योवेदनिहितंगुहायांसोऽविद्याग्रंथिंविकिरतीहसोम्य॥ ३॥
आविःसन्निहितंगुहाचरन्नाममहत्पदमत्रैतत्समर्पितमेज
त्प्राणन्निमिषच्चयदेतज्जानथसदसद्वरेण्यं॥ परंविज्ञाना
द्यद्वरिष्ठंप्रजानांयदर्चिमद्यदणुभ्योणुच॥ यस्मिंल्लोकानिहि
तालोकिनश्च॥ तदेतदक्षरंब्रह्मसप्राणस्तदुवाङ्मनः॥ तदेत
त्सत्यंतदमृतंतद्वेद्धव्यंसोम्यविद्धि॥ धनुर्गृहीत्वौपनिषदंमहा

मुंडको॰

स्त्रंशरंह्युपासानिशितंसंदधीत॥ आयम्यतद्भावगतेनचेत
सालक्ष्यंतदेवाक्षरंसोम्यविद्धि॥ प्रणवोधनुःशरोह्यात्माब्रह्म
तल्लक्ष्यमुच्यते॥ अप्रमत्तेनवेद्धव्यंशरवत्तन्मयोभवेत्॥ यस्मि
न्द्यौःपृथिवीचांतरिक्षमोतंमनःसहप्राणैश्चसर्वैः॥ तमेवैकं
जानथआत्मानमन्यावाचोविमुंचथामृतस्यैषसेतुः॥ अरा
इवरथनाभौसंहतायत्रनाड्यः॥ सएषोंतश्चरतेबहुधाजाय
मानः॥ ओमित्येवंध्यायथआत्मानंस्वस्तिवःपारायतमसः
परस्तात्॥ यःसर्वज्ञःसर्वविद्यस्यैषमहिमाभुवि॥ दिव्येब्रह्म

पुरेह्येषव्योम्न्यात्माप्रतिष्ठितः॥मनोमयःप्राणशरीरनेताप्र
तिष्ठितोन्नेहृदयंसन्निधाय॥तद्विज्ञानेनपरिपश्यंतिधीरा
आनंदरूपममृतंयद्विभाति॥भिद्यतेहृदयग्रंथिश्छिद्यंतेस
र्वसंशयाः॥क्षीयंतेचास्यकर्माणितस्मिन्दृष्टेपरावरे॥हिर
ण्मयेपरेकोशेविरजंब्रह्मनिष्कलं॥तच्छुभ्रंज्योतिषांज्यो
तिस्तद्यदात्मविदोविदुः॥नतत्रसूर्योभातिनचंद्रतारकंने
माविद्युतोभांतिकुतोयमग्निः॥तमेवभांतमनुभातिसर्वंत
स्यभासासर्वमिदंविभाति॥ब्रह्मैवेदममृतंपुरस्ताद्ब्रह्मपश्चा

मुंडको· ब्रह्मदक्षिणतश्चोत्तरेण॥ अधश्चोर्ध्वंच प्रसृतं ब्रह्मैवेदंविश्वमि

दंवरिष्ठं॥ ४॥ द्वासुपर्णासयुजासखायासमानंवृक्षंपरिषस्व

जाते॥ तयोरन्यःपिप्पलंस्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्योअभिचाकशीति॥

समानेवृक्षेपुरुषोनिमग्नोनीशयाशोचतिमुह्यमानः॥ जु

ष्टंयदापश्यत्यन्यमीशमस्यमहिमानमितिवीतशोकः॥

यदापश्यःपश्यतेरुक्मवर्णंकर्त्तारमीशंपुरुषंब्रह्मयोनिं॥

तदाविद्वान्पुण्यपापेविधूयनिरंजनःपरमंसाम्यमुपैति॥

प्राणोह्येषसर्वभूतैर्विभातिविजानन्विद्वान्भवतेनातिवादी॥

आत्मक्रीडआत्मरतिः क्रियावानेषब्रह्मविदांवरिष्ठः॥ स
त्येनलभ्यस्तपसाह्येषआत्मासम्यग्ज्ञानेनब्रह्मचर्येणनित्यं।
अंतःशरीरेज्योतिर्मयोहिशुभ्रोयंपश्यंतियतयःक्षीणदो
षाः॥ सत्यमेवजयतिनानृतंसत्येनपंथाविततोदेवयानः॥
येनाक्रमंत्यृषयोह्याप्तकामायत्रतत्सत्यस्यपरमंनिधानं।
बृहच्चतद्दिव्यमचिंत्यरूपंसूक्ष्माच्चतत्सूक्ष्मतरंविभाति॥
दूरात्सुदूरेतदिहांतिकेचपश्यत्स्विहैवनिहितंगुहायां। नच
क्षुषागृह्यतेनापि वाचानान्यैर्देवैस्तपसाकर्मणावा॥ ज्ञा

मुंडको॰

नप्रसादेनविशुद्धसत्वस्ततस्तुतंपश्यतेनिष्कलंध्यायमानः॥
एषोणुरात्माचेतसावेदितव्योयस्मिन्प्राणःपंचधासंविवेश॥
प्राणैश्चित्तंसर्वमोतंप्रजानांयस्मिन्विशुद्धेविभवत्येषआ
त्मा॥ यंयंलोकंमनसासंविभातिविशुद्धसत्वःकामयतेयांश्च
कामान्॥ तंतंलोकंजयतेतांश्चकामांस्तस्मादात्मज्ञंह्यर्च
येद्भूतिकामः॥ ॥ सवेदैतत्परमंब्रह्मधामयत्रविश्वंनि
हितंभातिशुभ्रं॥ उपासतेपुरुषंयेह्यकामास्तेशुक्रमेतद
तिवर्ततिधीराः॥ कामान्यःकामयतेमन्यमानःसकामभि

जायेतेतत्रतत्र॥ पर्याप्तकामस्यकृतात्मनस्त्विहैवसर्वेप्रविली
यंतिकामाः॥ नायमात्माप्रवचनेनलभ्योनमेधयानबहुनाश्रु
तेन॥ यमेवैषवृणुतेतेनलभ्यस्तस्यैषआत्माविवृणुतेतनूंस्वां॥
नायमात्माबलहीनेनलभ्योनचप्रमादात्तपसोवाप्यलिंगा
त्॥ एतैरुपायैर्यततेयस्तुविद्वांस्तस्यैषआत्माविशतेब्रह्मधा
म॥ संप्राप्यैनमृषयोज्ञानतृप्ताःकृतात्मानोवीतरागाःप्रशांताः
तेसर्वगंसर्वतःप्राप्यधीरायुक्तात्मानःसर्वमेवाविशंति॥ वेदां
तविज्ञानसुनिश्चितार्थाःसंन्यासयोगाद्यतयःशुद्धसत्वाः॥

मुंडको०

ते ब्रह्मलोकेषु परांतकाले परामृताः परिमुच्यंति सर्वे ॥ गताः कलाः पंचदशप्रतिष्ठा देवाश्च सर्वे प्रतिदेवतासु ॥ कर्माणि विज्ञानमयश्च आत्मा परेऽव्यये सर्व एकीभवंति ॥ यथा नद्यः स्यंदमानाः समुद्रेऽस्तं गच्छंति नामरूपे विहाय ॥ तथा विद्वान्नामरूपाद्विमुक्तः परात्परं पुरुषमुपैति दिव्यं ॥ स यो ह वै तत्परमं ब्रह्म वेद ब्रह्मैव भवति ॥ नास्याब्रह्मवित्कुले भवति ॥ तरति शोकं तरति पाप्मानं गुहाग्रंथिभ्यो विमुक्तोऽमृतो भवति ॥ तदेतदृचाभ्युक्तं ॥ क्रियावंतः श्रोत्रिया ब्रह्मनिष्ठाः स्व

यंजुह्वत एकर्षिं श्रद्धयंतः ॥ तेषामेवैतां ब्रह्मविद्यां वदेत शिरो
व्रतं विधिवद्यैस्तु चीर्णं ॥ तदेतत्सत्यमृषिरंगिराः पुरोवाच
नैतदचीर्णव्रतोऽधीते नमः परमऋषिभ्यो नमः परमऋषिभ्यः
॥ ॐ ॥ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः ॥ भद्रं पश्येमाक्षभिर्य
जत्राः ॥ स्थिरैरंगैस्तुष्टुवांसस्तनूभिः ॥ व्यशेम देवहितं य
दायुः ॥ स्वस्ति न इंद्रो वृद्धश्रवाः ॥ स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः ॥
स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः ॥ स्वस्ति नो बृहस्पतिर्द
धातु ॥ ओम् ॥ शांतिः शांतिः शांतिः ॥ हरिः ओम् ॥

प्रश्नो॰ हरिः ॐ भद्रंकर्णेभिः ० दधातु ॐ शांतिः शांतिः शांतिः ॥ ओम्
सुकेशाचभारद्वाजः शैब्यश्चसत्यकामः सौर्यायणीचगार्ग्यः कौ
सल्यश्चाश्वलायनोभार्गवोवैदर्भिः कबंधीकात्यायनस्तेहैतेब्रह्म
पराब्रह्मनिष्ठाः परंब्रह्मान्वेषमाणाएषहवैतत्सर्वंवक्ष्यतीतितेह
समित्पाणयोभगवंतंपिप्पलादमुपसन्नास्तान्हसऋषिरुवाच
भूयएवतपसाब्रह्मचर्येणश्रद्धयासंवत्सरंसंवत्स्यथयथाकामं
प्रश्नान्पृच्छथयदिविज्ञास्यामः सर्वंहवोवक्ष्यामइत्यथकबंधीका
त्यायनउपेत्यपप्रच्छभगवन्कुतोहवाइमाः प्रजाः प्रजायंतइतिन

स्मैसहोवाचप्रजाकामोवैप्रजापतिःसतपोतप्यतसतपस्तप्त्वा
समिथुनमुत्पादयतेरयिंचप्राणंचेत्येतौमेबहुधाप्रजाःकरिष्य
तइत्यादित्योहवैप्राणोरयिरेवचंद्रमारयिर्वाएतत्सर्वंयन्मूर्तंचा
मूर्तंचतस्मान्मूर्तिरेवरयिरथादित्यउदयन्यत्प्राचींदिशंप्रविश
तितेनप्राच्यान्प्राणान्रश्मिषुसंनिधत्तेयद्दक्षिणांयत्प्रतीचीं
यदुदीचींयदधोयदूर्ध्वंयदंतरादिशोयत्सर्वंप्रकाशयतिते
नसर्वान्प्राणान्रश्मिषुसंनिधत्तेसएषवैश्वानरोविश्वरूपः
प्राणोग्निरुदयतेतदेतदृचाभ्युक्तं॥ विश्वरूपंहरिणंजातवेदसं

(९४)

प्रश्नो॰

परायणंज्योतिरेकंतपंतं।सहस्त्ररश्मिःशतधावर्तमानःप्राणःप्र
जानामुदयत्येषसूर्यः॥संवत्सरोवैप्रजापतिस्तस्यायनेदक्षिणं
चोत्तरंचतद्येहवैतदिष्टापूर्तेकृतमित्युपासतेतेचांद्रमसमेवलो
कमभिजयंतेतएवपुनरावर्ततेतस्मादेतऋषयःप्रजाकामादक्षि
णंप्रतिपद्यंतएषहवैरयिर्यःपितृयाणोथोत्तरेणतपसाब्रह्मचर्ये
णश्रद्धयाविद्ययात्मानमन्विष्यादित्यमभिजयंतएतद्वैप्राणाना
मायतनमेतदमृतमभयमेतत्परायणमेतस्मान्नपुनरावर्ततइ
त्येषनिरोधस्तदेषश्लोकः॥पंचपादंपितरंद्वादशा॰कृतिंदिव

आहुःपरेअर्धेपुरीषिणं॥ अथेमेअन्यउपरेविचक्षणंसप्तच
क्रेषडरआहुरर्पितमितिमासोवैप्रजापतिस्तस्यकृष्णपक्षएव
रयिःशुक्लःप्राणस्तस्मादेतऋषयःशुक्लइष्टंकुर्वंतीतरइतरस्मि
न्नहोरात्रोवैप्रजापतिस्तस्याहरेवप्राणोरात्रिरेवरयिःप्राणंवा
एतेप्रस्कंदंतियेदिवारत्यासंयुज्यंतेब्रह्मचर्यमेवतद्यद्रात्रौ
रत्यासंयुज्यंतेअन्नंवैप्रजापतिस्ततोहवैतद्रेतस्तस्मादिमाःप्रजाः
प्रजायंतइतितद्येहवैतत्प्रजापतिव्रतंचरंतितेमिथुनमुत्पाद
यंतेतेषामेवैषब्रह्मलोकोयेषांतपोब्रह्मचर्यंयेषुसत्यंप्रतिष्ठि

प्रश्नो

तंतेषामसौविरजोब्रह्मलोकोनयेषु जिह्ममनृतंनमायाचे
ति॥१॥अथहैनंभार्गवोवैदर्भिःपप्रच्छभगवन्कत्येवदेवाःप्र
जांविधारयंतेकतरएतत्प्रकाशयंतेकःपुनरेषांवरिष्ठइतित
स्मैसहोवाचाकाशोहवाएषदेवोवायुरग्निरापःपृथिवीवा
ङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रंचतेप्रकाश्याभिवदंतिवयमेतद्बाणमवष्ट
भ्यविधारयामस्तान्वरिष्ठःप्राणउवाचमामोहमापद्यथाह
मेवैतत्पंचधात्मानंप्रविभज्यैतद्बाणमवष्टभ्यविधारयामीति
तेश्रद्दधानाबभूवुःसोभिमानादूर्ध्वमुत्क्रमतइवतस्मि

न्नुत्क्रामत्यथेतरेसर्वएवोत्क्रमंतेतस्मिंश्चप्रतिष्ठमानेसर्वएव
प्रातिष्ठंतेतद्यथामक्षिकामधुकरराजानमुत्क्रामंतंसर्वाएवो
त्क्रमंतेतस्मिंश्चप्रतिष्ठमानेसर्वाएवप्रातिष्ठंतएवंवाङ्मनश्च
क्षुःश्रोत्रंचतेप्रीताःप्राणंस्तुन्वंत्येषोग्निस्तपत्येषसूर्यएषपर्ज
न्योमघवानेषवायुरेषपृथिवीरयिर्देवःसदसच्चामृतंचयत्॥
अराइवरथनाभौप्राणेसर्वंप्रतिष्ठितं॥ऋचोयजूंषिसामानि
यज्ञःक्षत्रंब्रह्मच॥प्रजापतिश्चरसिगर्भेत्वमेवप्रतिजायसे॥
तुभ्यंप्राणप्रजास्त्विमाबलिंहरंतियःप्राणैःप्रतितिष्ठसि॥देवा

स्त्वमसि

३०

प्रश्नउ॰

नामसिवह्नितमः पितॄणांप्रथमास्वधा॥ ऋषीणांचरितंसत्य मथर्वांगिरसामसि॥ इंद्रस्त्वंप्राणतेजसारुद्रोसिपरिरक्षिता॥ त्वमंतरिक्षेचरसिसूर्यस्त्वंज्योतिषांपतिः॥ यदात्वमभिवर्षस्य थेमाःप्राणतेप्रजाः॥ आनंदरूपास्तिष्ठंतिकामायान्नंभवि ष्यतीति॥ व्रात्यस्त्वंप्राणैकऋषिरत्ता विश्वस्यसत्पतिः॥ वय माद्यस्यदातारः पितात्वंमातरिश्वनः॥ यातेतनूर्वाचिप्रतिष्ठि तायाश्रोत्रेयाचचक्षुषि॥ याचमनसिसंतताशिवांतांकु रुमोत्क्रमीः॥ प्राणस्येदंवशेसर्वंत्रिदिवेयत्प्रतिष्ठितं॥ मातेव

पुत्रानूरक्षस्वश्रीश्चप्रज्ञांचविधेहिनइति॥२॥अथहैनंकौस
ल्यश्चाश्वलायनःपप्रच्छभगवन्कुतएषप्राणोजायतेकथ
मायात्यस्मिंछरीरआत्मानंवाप्र विभज्यकथंप्रातिष्ठतेके
नोत्क्रमतेकथंबाह्यमभिधत्तेकथमध्यात्ममितितस्मैसहो
वाचातिप्रश्नान्पृच्छसिब्रह्मिष्ठोसीतितस्मात्तेहंब्रवीम्यात्म
नएषप्राणोजायतेयथैषापुरुषेच्छायैतस्मिन्नेतदाततंम
नोकृतेनायात्यस्मिंछरीरेयथासम्राडेवाधिकृतान्विनियुं
क्तएतान्ग्रामानेतान्ग्रामानधितिष्ठस्वेत्येवमेवैषप्राणइ

प्रश्न उ॰ तरान्प्राँन्पृथक्पृथगेवसंनिधत्ते पायूपस्थेपानंचक्षुः श्रोत्रे
मुखनासिकाभ्यांप्राणः स्वयंप्रातिष्ठते मध्येतुसमानएषह्ये
तद्धुतमन्नंसमंनयतितस्मादेताः सप्तार्चिषोभवंतिहृदिह्येष
आत्माअत्रैतदेकशतंनाडीनांतासांशतंश॰ तमेकैकस्यांद्वा
सप्ततिर्द्वासप्ततिः प्रतिशाखानाडीसहस्राणिभवंत्यासु
व्यानश्चरत्यथैकयोर्ध्वउदानः पुण्येनपुण्यंलोकंनयतिपा
पेनपापमुभाभ्यामेवमनुष्यलोकमादित्योहवैबाह्यःप्राण
उदयत्येषह्येनंचाक्षुषंप्राणमनुगृह्णानः पृथिव्यांयादेवतासै

षा पुरुषस्यापानमवष्टभ्यांतरायदाकाशः स समानो वायुर्व्या

नस्तेजो ह वाव उदानस्तस्मादुपशांततेजाः पुनर्भवमिंद्रियैर्म

नसि संपद्यमानैर्यच्चित्तस्तेनैष प्राणमायाति प्राणस्तेजसा

युक्तः सहात्मना यथासंकल्पितं लोकं नयति य एवं विद्वान्प्रा

णं वेद न [illegible] हास्य प्रजा हीयतेऽमृतो भवति तदेष श्लोकः ॥ उत्प

त्तिमायतिं स्थानं विभुत्वं चैव पंचधा । अध्यात्मं चैव प्राणस्य

विज्ञायामृतमश्नुते विज्ञायामृतमश्नुत इति ॥ ३ ॥ अथ हैनं

सौर्यायणी गार्ग्यः पप्रच्छ भगवन्नेतस्मिन्पुरुषे कानि स्वपंति

32

प्र०४

कान्यस्मिञ्जाग्रतिकतरएषदेवःस्वप्नान्पश्यतिकस्यैतत्सुखं
भवतिकस्मिन्नुसर्वेसंप्रतिष्ठिताभवंतीतितस्मैसहोवाचय
थागार्ग्यमरीचयोर्कस्यास्तंगच्छतःसर्वाएतस्मिंस्तेजोमंड
लएकीभवंतिताःपुनःपुनरुदयतःप्रचरंत्येवंहवैतत्सर्वंपरे
देवेमनस्येकीभवतितेनतर्ह्येषपुरुषोनशृणोतिनपश्यतिन
जिघ्रतिनरसयतेनस्पृशतेनाभिवदतेनादत्तेनानंदयते
नविसृजतेनेयायतेस्वपितीत्याचक्षतेप्राणाग्नयएवैतस्मि
न्पुरेजाग्रतिगार्हपत्योहवाएषोपानोव्यानोन्वाहार्यपचनो

यद्गार्हपत्यात्प्रणीयतेप्रणयनादाहवनीयःप्राणोयदुच्छ्वासनि
श्वासावेतावाहुतीसमंनयतिससमानोँहवावयजमानइष्टफ
लमेवोदानःसएनंयजमानमहरहर्ब्रह्मगमयत्यत्रैषदेवःस्व मनो २
प्नेमहिमानमनुभवतियद्दृष्टंदृष्टमनुपश्यतिश्रुतंश्रुतमेवार्थ
मनुशृणोतिदेशदिगंतरैश्चप्रत्यनुभूतंपुनःपुनःप्रत्यनुभ
वतिदृष्टंचादृष्टंचश्रुतंचाश्रुतंचानुभूतंचाननुभूतंचसच्चा
सच्चसर्वंपश्यतिसर्वःपश्यतिसयदातेजसाभिभूतोभवति
तत्रैषदेवःस्वप्नान्नपश्यत्यथयदैतस्मिञ्छरीरएतत्सुखंभ

प्रश्न॰ ३

वतिसयथासोम्यवयांसिवासोवृक्षंसंप्रतिष्ठंतएवंहवैतत्सर्वं
परआत्मनिसंप्रतिष्ठतेपृथिवीचपृथिवीमात्राचापश्चापोमा
त्राचतेजश्चतेजोमात्राचवायुश्चवायुमात्राचाकाशश्चाका
शमात्राचचक्षुश्चद्रष्टव्यंचश्रोत्रंचश्रोतव्यंचघ्राणंचघ्रा
तव्यंचरसश्चरसयितव्यंचत्वक्चस्पर्शयितव्यंचवाक्चवक्त
व्यंचहस्तौचादातव्यंचोपस्थश्चानंदयितव्यंचपायुश्चवि
सर्जयितव्यंचपादौचगंतव्यंचमनश्चमंतव्यंचबुद्धिश्चबो
द्धव्यंचाहंकारश्चाहंकर्तव्यंचचित्तंचचेतयितव्यंचतेजश्चवि

धित

घ्रातव्यंचघ्राणश्चविधारयितव्यंचैषहिद्रष्टास्प्रष्टाश्रोताघ्राताष
तारसयितामंताबोद्धाकर्ताविज्ञानात्मापुरुषः सयोहवैतदच्छा
यमशरीरमलोहितंशुभ्रमक्षरंवेदयतेयस्तुसोम्यससर्वज्ञः
सर्वोभवतितदेषश्लोकः॥ विज्ञानात्मासहदेवैश्चसर्वैःप्राणा
भूतानिसंप्रतिष्ठंतियत्र॥ तदक्षरंवेदयतेयस्तुसोम्यससर्वज्ञः
सर्वमेवाविवेशेति॥४॥ अथहैनंशैब्यःसत्यकामःपप्रच्छ
सयोहवैतद्भगवन्मनुष्येषुप्रायणांतमोंकारमभिध्यायीत
कतमंवावसतेनलोकंजयतीतितस्मैसहोवाचैतद्वैसत्यकाम

प्रश्न उ॰

परंचापरंचब्रह्मयदोंकारस्तस्माद्विद्वानेतेनैवायतनेनैकतर
मन्वेतिसयद्येकमात्रमभिध्यायीतसतेनैवसंवेदितस्तूर्णमेव
जगत्यामभिसंपद्यतेतमृचोमनुष्यलोकमुपनयंतेसतत्रतप
साब्रह्मचर्येणश्रद्धयासंपन्नोमहिमानमनुभवत्यथयदिद्वि
मात्रेणमनसिसंपद्यतेसोंतरिक्षंयजुर्भिरुन्नीयतेसोमलोकं
ससोमलोकेविभूतिमनुभूयपुनरावर्त्ततेयःपुनरेतंत्रिमात्रे
णोमित्येतेनैवाक्षरेणपरंपुरुषमभिध्यायीतसतेजसिसूर्
येसंपन्नोयथापादोदरस्त्वचाविनिर्मुच्यतएवंहवैसपाप्म

नाविनिर्मुक्तःससामभिरुन्नीयतेब्रह्मलोकंसएतस्माज्जीव
घनात्परात्परंपुरिशयंपुरुषमीक्षतेतदेतौश्लोकौभवतः॥ति
स्रोमात्रामृत्युमत्यःप्रयुक्ताअन्योन्यसक्ताअनविप्रयुक्ताः।
क्रियासुबाह्याभ्यंतरमध्यमासुसम्यक्प्रयुक्तासुनकंपतेज्ञः।
ऋग्भिरेतंयजुर्भिरंतरिक्षंसामभिर्यत्तत्कवयोवेदयंते॥तमों
कारेणैवायतनेनान्वेतिविद्वान्यत्तच्छांतमजरममृतमभयंप
रंचेति॥५॥अथहैनंसुकेशाभारद्वाजःपप्रच्छभगवन्हिर
ण्यनाभःकौसल्योराजपुत्रोमामुपेत्यैतंप्रश्नमपृच्छतषोड

(35)

प्रश्नउ॰ शकलंभारद्वाजपुरुषंवेथतमहंकुमारमब्रुवन्नाहमिमंवेदयद्यह
मिममवेदिषंकथंतेनावक्ष्यामितिसमूलोवाएषपरिशुष्यतियो
न्रतमभिवदतितस्मान्नार्हाम्यन्रतंवक्तुंसतूष्णींरथमारुह्यप्रव
व्राजतंत्वापृच्छामिक्वासौपुरुषइतितस्मैसहोवाचेहैवांतःश
रीरेसोम्यसपुरुषोयस्मिन्नेताःषोडशकलाःप्रभवंतीतिस
ईक्षांचक्रेकस्मिन्नहमुत्क्रांतउत्क्रांतोभविष्यामिकस्मिन्वाप्र
तिष्ठितेप्रतिष्ठास्यामीतिसप्राणमसृजतप्राणाच्छ्रद्धांखं
वायुर्ज्योतिरापःपृथिवींद्रियंमनोन्नमन्नाद्वीर्यंतपोमंत्राः

कर्म लोकाल्लोकेषु नाम च सयथेमानद्यः स्यंदमानाः समुद्रा
यणाः समुद्रंप्राप्यास्तंगच्छंतिभिद्येतेतासांनामरूपेसमु
द्रइत्येवंप्रोच्यतएवमेवास्यपरिद्रष्टुरिमाः षोडशाकलाः पु
रुषायणाः पुरुषंप्राप्यास्तंगच्छंतिभिद्येतेचासांनामरूपेपु
रुषइत्येवंप्रोच्यंतेसएषोकलोमृतोभवतितदेषश्लोकः ॥ अ
राइवरथनाभौकलायस्मिन्प्रतिष्ठिताः ॥ तंवेद्यंपुरुषंवेदय
थामावोमृत्युः परिव्यथाइतितान्होवाचैतावदेवाहमेतत्प
रंब्रह्मवेदनातःपरमस्तीतितेतमर्चयंतस्त्वंहिनः पितायोस्मा

प्रश्न.उ॰

कमविद्यायाः परंपारंतारयसीतिनमः परमऋषिभ्योनमः पर
मऋषिभ्यः॥ हरिः ॐ भद्रंकर्णेभिः श्टणु यामदेवाभद्रंपश्ये
मासाभिर्यजत्राः॥ स्थिरैरंगैस्तुष्टुवांꣳसस्तनूभिर्व्यशेमदेव
हितंयदायुः॥ स्वस्तिनइंद्रोवृद्धश्रवाः स्वस्तिनः पूषाविश्ववे
दाः॥ स्वस्तिनस्तार्क्ष्योअरिष्टनेमिः स्वस्तिनोबृहस्पतिर्द
धातु॥ ओंशांतिः शांतिः शांतिः॥ इतिप्रश्नोपनिषत्समा
प्तं॥ छ॥ हरिः ॐ भद्रंकर्णेभिः श्टणुयामदेवाभद्रंप
श्येमाक्षभिर्यजत्राः॥ ॐ शांतिः शांतिः शांतिः॥ ॐ

स्थूलभुग्वैश्वानरःप्रथमःपादः॥स्वप्नस्थानोंतःप्रज्ञःसप्तांगएकोनविंशतिमुखः४

ॐमित्येतदक्षरमिदंसर्वंतस्योपव्याख्यानंभूतंभवद्भविष्यदितिस
र्वमोंकारएव॥यच्चान्यत्त्रिकालातीतंतदप्योंकारएव॥सर्वंह्येत
द्ब्रह्मायमात्माब्रह्मसोयमात्माचतुष्पाज्जागरितःस्थानोबहिः
प्रज्ञःसप्तांगएकोनविंशतिमुखःप्रविविक्तभुक्तैजसोद्वितीयः
पादः॥यत्रसुप्तोनकंचनकामंकामयतेनकंचनस्वप्नंपश्यति
तत्सुषुप्तंसुषुप्तस्थानएकीभूतःप्रज्ञानघनएवानंदमयोह्यानं
दभुक्चेतोमुखःप्राज्ञस्तृतीयःपादः॥एषसर्वेश्वरएषसर्वज्ञ
एषोंतर्याम्येषयोनिःसर्वस्यप्रभवाप्ययौहिभूतानांनांतःप्रज्ञं
नबहिःप्रज्ञंनोभयतःप्रज्ञंनप्रज्ञानघनंनप्रज्ञंनाप्रज्ञमदृश्यम

मांडूक्यो॰ व्यवहार्यमग्राह्यमलक्षणमचिंत्यमव्यपदेश्यमेकात्मप्रत्ययसा

शांतरं प्रपंचोपशमं शिवमद्वैतं चतुर्थं मन्यंते॥ स आत्मा स विज्ञेयः॥ सो

यमात्माध्यक्षरमोंकारोधिमात्रं पादा मात्रा मात्राश्च पादाः॥ अ

कार उकारो मकार इति जागरितस्थानो वैश्वानरोकारः प्रथमा

मात्रा आप्तेरादिमत्वाद्वा आप्नोति ह वै सर्वान्कामानादिश्च भव

तिय एवं वेद॥ स्वप्नस्थानस्तैजस उकारो द्वितीया मात्रोत्कर्षादु

भयत्वाद्वोत्कर्षति ह वै ज्ञानसंततिं समानश्च भवति नास्याब्रह्म

वित्कुले भवति य एवं वेद॥ सुषुप्तः स्थानः प्राज्ञो मकारस्तृती

या मात्रा मितेरपीतेर्वा मिनोति ह वा इदं सर्वमपीतिश्च भवति

यएवंवेद॥ अमात्रश्चतुर्थोव्यवहार्यः प्रपंचोपशमः शिवोद्वैत

एवमोंकारआत्मैवसंविशत्यात्मनात्मानं यएवंवेद॥ ॐ॥

भद्रंकर्णेभिः०॥ दधातु॥ ॐ शांतिः शांतिः शांतिः॥ इतिमां

डूक्योपनिषत्समाप्त॥ ॐ भद्रंनो अपिवातयमनः॥ ॐ शांतिः

शांतिः शांतिः॥ हरिः ॐ॥ आत्मावाइदमेकएवाग्रआसी

न्नान्यत्किंचनमिषत्सईक्षतलोकान्नुसृजाइतिसइमांल्लो

ऐतो कानसृजतांभमरीचीर्मरमापोदोंभः परेणदिवंद्यौः प्रतिष्ठांत

रिक्षंमरीचयः पृथिवीमरोयाअधस्तात्ताआपः सईक्षते

मेनुलोकालोकपा लान्नुसृजाइतिसोऽद्भ्यएवपुरुषंसमु
द्धृत्यामूर्छयत्तमभ्यतपत्तस्याभितप्तस्यमुखंनिरभिद्य
तयथांडंमुखाद्वाग्वाचोग्निर्नासिकेनिरभिद्येतांनासिका
भ्यांप्राणःप्राणाद्वायुरक्षिणीनिरभिद्येतामक्षीभ्यांचक्षु
श्चक्षुषआदित्यःकर्णौनिरभिद्येतांकर्णाभ्यांश्रोत्रंश्रोत्रा
द्दिशस्त्वङ्निरभिद्यतत्वचोलोमानिलोमभ्यओषधिवन
स्पतयोहृदयंनिरभिद्यतहृदयान्मनोमनसश्चंद्रमानाभि

निरभिद्यतनाभ्याअपानोऽपानान्मृत्युःशिश्नंनिरभिद्यतशि
श्नाद्रेतोरेतसआपः॥१॥ताएतादेवताःसृष्टाअस्मिन्महत्यर्णवे ६२
प्रापतंस्तमशनापिपासाभ्यामन्ववार्जत्ताएनमब्रुवन्नायतनन्नः
प्रजानीहियस्मिन्प्रतिष्ठिताअन्नमदामेतिताभ्योगामानयत्ता
अब्रुवन्नवैनोयमलमितिताभ्योश्वमानयत्ताअब्रुवन्नवैनोय
मलमितिताभ्यःपुरुषमानयत्ताअब्रुवन्सुकृतंबतेतिपुरुषोवाव
सुकृतंताअब्रवीद्यथायतनंप्रविशतेत्यग्निर्वाग्भूत्वामुखं
प्राविशद्वायुःप्राणोभूत्वानासिकेप्राविशदादित्यश्चक्षुर्भू

३९

क्षिणीप्राविशद्दिशःश्रोत्रंभूत्वाकर्णौप्राविशन्नोषधिवनस्प
तयोलोमानिभूत्वात्वचंप्राविशंश्चंद्रमामनोभूत्वाहृदयंप्राविश
न्मृत्युरपानोभूत्वानाभिंप्राविशदापोरेतोभूत्वाशिश्नंप्राविशं
स्तमशनापिपासेअब्रूतामावाभ्याममभिप्रजानीहीतितेअ
ब्रवीदेतास्वेववान्देवतास्वाभजाम्येतासुभागिन्यौकरोमी
तितस्माद्यस्यैकस्यैचदेवतायैहविर्गृह्यतेभागिन्यावेवा
स्यामशनापिपासेभवतः ॥२॥ सईक्षतेमेनुलोकाश्चलो
कपालाश्चान्नमेभ्यःसृजाइतिसोपोभ्यतपत्ताभ्योभितप्ताभ्यो

मूर्तिरजायतयावैसा [illegible] मूर्तिरजायतान्नंवैतत्त
देनत्सृष्टंपराङत्यजिघांसत्तद्वाचाजिघृक्षत्तन्नाशक्नोद्वाचा
ग्रहीतुंसयद्धैनद्वाचाग्रहैष्यदभिव्याहृत्यहैवान्नमत्रप्स्यत्त
त्प्राणेनाजिघृक्षत्तन्नाशक्नोत्प्राणेनग्रहीतुंसयद्धैनत्प्राणे
नाग्रहैष्यदभिप्राण्यहैवान्नमत्रप्स्यत्तच्चक्षुषाजिघृक्षत्त
न्नाश[illegible]क्नोच्चक्षुषाग्रहीतुंसयद्धैनच्चक्षुषाग्रहैष्यद्दृष्ट्वा
हैवान्नमत्रप्स्यत्तच्छ्रोत्रेणाजिघृक्षत्तन्नाशक्नोच्छ्रोत्रेण
ग्रहीतुंसयद्धैनच्छ्रोत्रेणाग्रहैष्यच्छ्रुत्वाहैवान्नमत्रप्स्यत्तत्त

ऐतरेय

चाजिघृक्षत्तन्नाशक्नोत्त्वचाग्रहीतुंसयद्धैनत्त्वचाग्रहैष्यत्स्
ष्ट्वाहैवान्नमत्रप्स्यत्तन्मनसाजिघृक्षत्तन्नाशक्नोन्मनसाग्रही
तुंसयद्धैनन्मनसाग्रहैष्यद्ध्यात्वाहैवान्नमत्रप्स्यत्तच्छिश्नेनाजि
घृक्षत्तन्नाशक्नोच्छिश्नेनग्रहीतुंसयद्धैनाच्छिश्नेनाग्रहैष्य
द्विसृज्यहैवान्नमत्रप्स्यत्तदपानेनाजिघृक्षत्तदावयत्सैषोन्न
स्यग्रहोयद्वायुरन्नायुर्वाएषयद्वायुः सईक्षतकथन्विदंम
दृतेस्यादितिसईक्षतकतरेणप्रपद्याइतिसईक्षतयदिवाचा
भिव्याहृतंयदिप्राणेनाभिप्राणितंयदिचक्षुषादृष्टंयदिश्रोत्रे

णश्रुतंयदित्वचास्पृष्टंयदिमनसाध्यातंयद्यपानेनाभ्य
पानितंयदिशिश्नेनविसृष्टमथकोहमितिसएतमेवसी
मानंविदार्यैतयाद्वाराप्रापद्यतसैषाविदृतिर्नामद्वास्तदे
तन्नांदनंतस्यत्रयआवसथास्त्रयःस्वप्नाअयमावस
थोऽयमावसथइतिसजातोभूतान्यभिव्यैख्यत्किमिहा
न्यंवावदिषदितिसएतमेवपुरुषंब्रह्मततममपश्यदिद
मदर्शमिती३तस्मादिदंद्रोनामेदंद्रोहवैनामतमिदंद्रं
संतमिंद्रइत्याचक्षतेपरोक्षेणपरोक्षप्रियाइवहिदेवाःप
यमावसथो।४

५१

रोक्षाग्नियाइवहिदेवाः॥ ३॥ इतिद्वितीयारण्यकेचतुर्थोध्यायः॥
॥ ४॥ अपक्रामंतुगर्भिण्यः॥ पुरुषेहवाअयमादितोगर्भोभव
तियदेतद्रेतस्तदेतत्सर्वेभ्योंऽगेभ्यस्तेजः संभूतमात्मन्येवात्मा
नंबिभर्तितद्यदास्त्रियांसिंचत्यथैनज्जनयतितदस्यप्र
थमंजन्मतत्स्त्रिया आत्मभूयंगच्छतियथास्वमंगंतथा
तस्मादेनान्नहिनस्तिसास्यैतमात्मानमत्रगतंभावयति
साभावयित्रीभावयितव्याभवतितंस्त्रीगर्भंबिभर्तिसो
ग्रएवकुमारंजन्मनोग्रेधिभावयतिसयत्कुमारंजन्मनो

कर्मभ्यः ३

ग्रेधिभावयत्यात्मानमेव तद्भा वयत्येषां लोकानां संतत्या
एवं संतता हीमे लोकास्तदस्य द्वितीयं जन्म सोस्यायमात्मा
पुण्येभ्यः प्रतिधीयते ऽथास्यायमितर आत्मा कृतकृत्यो व
योगतः प्रैति स इतः प्रयन्नेव पुनर्जायते तदस्य तृतीयं ज
न्म तदुक्तमृषिणा गर्भेनु सन्नन्वेषामवेदमहं देवानां जनि
मानि विश्वा शतं मा पुर आयसीररक्षन्नधः श्येनो जवसा
निरदीयमिति गर्भ एवैतच्छयानो वामदेव एवमुवाच स ए
वं विद्वानस्माच्छरीरभेदादूर्ध्व उत्क्रम्यामुष्मिन्स्वर्गे लोके

(५७)

ऐतरेय

सर्वान्कामानाप्त्वामृतःसमभवत्समभवत्॥४॥इतिद्विती
यारण्यकेपंचमोध्यायः॥यथास्थानंगर्भिण्यः॥कोय
मात्मेतिवयमुपास्महेकतरःसआत्मायेनवापश्यतियेन
वाशृणोतियेनवागंधानाजिघ्रतियेनवावाचंव्याकरो
तियेनवास्वादुचास्वादुचविजानातियदेतद्धृदयंमनश्चै
तत्संज्ञानमाज्ञानंविज्ञानंप्रज्ञानंमेधादृष्टिर्धृतिर्मतिर्म
नीषाजूतिःस्मृतिःसंकल्पःक्रतुरसुःकामोवशइतिस
र्वाण्येवैतानिप्रज्ञानस्यनामधेयानिभवंत्येषब्रह्मैष

93

सर्वान्कामानाप्त्वामृतःसमभवत्समभवत्॥४॥इतिद्विती
यारण्यकेपंचमोध्यायः॥यथास्थानंगर्भिण्यः॥कोय
मात्मेतिवयमुपास्महेकतरःसआत्मायेनवापश्यतियेन
वाशृणोतियेनवागंधानाजिघ्रतियेनवावाचंव्याकरो
तियेनवास्वादुचास्वादुचविजानातियदेतद्धृदयंमनश्चै
तत्संज्ञानमाज्ञानंविज्ञानंप्रज्ञानंमेधादृष्टिर्धृतिर्मतिर्म
नीषाजूतिःस्मृतिःसंकल्पःक्रतुरसुःकामोवशइतिस
र्वाण्येवैतानिप्रज्ञानस्यनामधेयानिभवंत्येषब्रह्मैष

93

[OrderDescription]
,CREATED=06.10.20 11:29
,TRANSFERRED=2020/10/06 at 11:35:48
,PAGES=87
,TYPE=STD
,NAME=S0003906
,Book Name=M-1089-UPNISHAD SANGRAH
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF

FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF

FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF

FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF

FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF

FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF

FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF

FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,